

Beeld & tekening: Tamara van den Heuvel

‘Man with the lamp’

DE PLAATS VAN MANNELIJKE VERPLEEGKUNDIGEN IN DE
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS

Tamara van den Heuvel | t.vandenheuvel3@students.uu.nl | tamaraheuvel77@gmail.com |
Bachelor scriptie | Geschiedenis (Universiteit Utrecht) | begeleider: Christiaan Engberts |
2 mei 2021 | Derde (aangepaste) versie |

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	5
Opmerkingen bij derde versie	6
Samenvatting.....	7
Introductie.....	8
Probleemstelling en deelvragen	9
Relevantie	10
Historiografie	11
Methode.....	12
Terminologie	13
Hoofdstuk I: Verplegers en mannelijke verpleegkundigen in de Nederlandse geschiedenis en historiografie	14
Korte inleiding in de geschiedenis van de verpleegkunde	14
De mannen in de verpleegkundige geschiedenis.....	16
De mannen in de verpleegkundige historiografie.....	18
Hoofdstuk II: Mannelijke verplegenden en verpleegkundigen door de jaren heen.....	20
Geschiedenis van het TVZ en de <i>Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging</i>	21
Verplegers en mannelijke verpleegkundigen in TVZ (1892-1971)	22
Werkwijze	22
Opmerkingen vooraf	23
Functiebenamingen in het TVZ (1892-1971)	25
De verplegers staan op: (1900-1910)	26
De oprichting van de <i>Nederlandsche Verplegers Vakvereniging</i> (NVV)	27
Op weg naar een beschermd diploma (1910-1921)	29
Stilte voor de storm? (1925-1950)	31
De emancipatie van de verplegers, (1951-1971)	32
Conclusie	37
Bibliografie	38
Informatie auteur.....	41

Voorwoord

De periode waarin ik deze scriptie schreef zal vast en zeker terechtkomen in de geschiedenisboeken. Gedurende de periode oktober 2020-januari 2021 ging Nederland tweemaal in *lockdown* vanwege de COVID-19 pandemie. Twee dagen na het inleveren van mijn scriptie kwam de avondklok, een verschijnsel dat zich sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer heeft voorgedaan. Verpleegkundigen leverden toen bovenmenselijke prestaties in de verpleeghuizen, ziekenhuizen, instellingen en bij de mensen thuis om de best denkbare zorg te geven aan de patiënten. Dat doen ze nog steeds, al is de storm voorlopig gaan liggen. Met deze scriptie hoop ik bij te dragen aan het behouden van hun geschiedenis. Tevens hoop ik hiermee een nieuw perspectief te kunnen bieden binnen de verpleegkundige geschiedenis.

Ik wil mijn speciale dank betuigen aan Cecile aan de Stegge. Zij heeft me gedurende het schrijven van mijn scriptie bijgestaan met haar expertise en het verstrekken van relevant bronmateriaal. Verder zou ik graag mijn scriptiebegeleider Christiaan Engberts willen bedanken voor de goede, adequate begeleiding. Ik dank hem vooral voor het geduld en het begrip als het even wat minder ging gedurende deze periode, die extra moeilijk was doordat ik mijn bachelorscriptie schreef tijdens een praktijkstage.

Tot slot zou ik deze scriptie willen opdragen aan mijn stagebegeleider Hugo Schalkwijk (bij de Hogeschool Utrecht, oktober 2020-februari 2021). Niet alleen gaf deze stage mij de nodige kennis en expertise om deze scriptie te schrijven, ik ontdekte een prachtig vakgebied waarin ik een mooie toekomst voorzie. Dit alles zou niet mogelijk zijn zonder Hugo's begeleiding. Maar bovenal zou het niet mogelijk zijn geweest zonder de kans die hij me heeft gegeven, ondanks dat ik vooraf niets wist van verpleegkundigen en hun geschiedenis.

Ik hoop dat dit stuk kan bijdragen aan verder onderzoek in de geschiedenis van de verpleegkunde zodat de stem van verpleegkundigen gehoord zal (blijven) worden in de (Nederlandse) geschiedenis.

Tamara van den Heuvel, Utrecht (aangepaste versie, eind juli 2021)

Opmerkingen bij derde versie

Deze derde versie is tot stand gekomen door het verwerken van feedback, van mijn scriptiebegeleider Christiaan Engberts en Cecile aan de Stegge, op het gebied van taal en formulering. Naderhand is deze scriptie geschikt gemaakt voor publicatie op de website van het Historisch College FNI (fni.nl) op basis van adviezen van Hugo Schalkwijk (adviseur Historisch College FNI).

Samenvatting

In dit onderzoek is er gekeken naar de plaats van de verpleger en mannelijke verpleegkundige in de Nederlandse geschiedenis en historiografie in de periode 1890-1971. Het onderzoek is gedaan aan de hand van een secundaire historiografische bronnenstudie in combinatie met een dataset aan de hand van de registers van *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* (TVZ). De verplegers en mannelijke verpleegkundigen zijn het best vertegenwoordigd in de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde. Geschiedschrijvers in dat vakgebied besteden veel aandacht aan hen. Bovendien was een groot deel van de psychiatrische verplegenden en verpleegkundigen man. In de geschiedenis van de algemene verpleegkunde spelen ze daarentegen een kleine rol. Slechts een klein deel van de verplegenden en verpleegkundigen was man. Bovendien waren de verplegers en mannelijke verpleegkundigen slecht vertegenwoordigd in tegenstelling tot hun vrouwelijke collega's in het TVZ. Concluderend hebben de verpleger en de mannelijke verpleegkundige over het algemeen een kleine plaats in de Nederlandse verpleegkundige geschiedenis en historiografie.

Introductie

'Haha, jij wordt zuster!' hoorde een mannelijke aspirant-student verpleegkunde toen hij zijn vrienden vertelde dat hij hbo-verpleegkunde wilde studeren.¹ De verpleegkunde wordt van oudsher gezien als een vak dat vooral door vrouwen wordt beoefend. Dat geluid klinkt nog steeds door in het heden: slechts 13% van de verpleegkundigen is man.² Verplegen als een 'bezigheid', het 'zorgen voor een ander', bestaat al waarschijnlijk sinds het ontstaan van de mens. Dat was toen zeker niet een activiteit die enkel door vrouwen werd verricht. Er zijn zelfs bronnen uit de vierde en vijfde eeuw waaruit blijkt dat mannen zich bezighielden met verplegen.³ Vóór de professionalisering van de verpleging waren het vooral geestelijke broeders en zusters die deze taak op zich namen. De professionalisering van de verpleging begon bij Florence Nightingale (1820-1910). Gedurende de Krimoorlog (1853-1856) verpleegde ze soldaten in de fronthospitalen. De soldaten werden in erbarmelijke omstandigheden verpleegd. De meeste soldaten stierven niet door een kogel, maar aan ziekten als cholera, dysenterie en tyfus.⁴ Nightingale bracht hier verandering in door een ware hygiënerevolutie teweeg te brengen. Ze zorgde ervoor dat de gewonde soldaten bij binnenkomst werden gewassen. Dat gebeurde op Nightingales bevel met schone lappen. Ze zorgde voor een nieuwe keuken zodat er goed voor de soldaten kon worden gekookt. Tot slot hield ze nauwkeurige statistieken bij om het effect van haar maatregelen te toetsen.⁵ Na thuiskomst in Engeland bewees ze de effectiviteit van haar maatregelen samen met statisticus William Farr (1807-1883). Nightingale had succes geboekt: het aantal soldaten dat aan de eerder genoemde ziekten overleed daalde drastisch door haar interventies.⁶

Volgens Nightingale was de verpleging een taak die primair toebehoorde aan de

¹ Marianne van der Heijden en Monique van Dijk, 'Verhalen van mannelijke collega's', *TVZ - Verpleegkunde in praktijk en wetenschap* 130 (2020) 29-31, aldaar 30.

² Ibidem, 29.

³ Joan Evans, 'Men nurses: a historical and feminist perspective', *Journal of Advanced Nursing* 47 (2004) 321-328, aldaar 322.

⁴ Hugo Schalkwijk, 'Pionier statistiek', *TVZ - Verpleegkunde in praktijk en wetenschap* 130 (2020) 16-17, aldaar 17.

⁵ Ibidem, 16.

⁶ Ibidem, 17.

vrouw.⁷ Zij stelde dat: ‘*Every woman, or at least almost every woman, in England has, at one time or another of her life, charge of the personal health of somebody, whether child or invalid,—in other words, every woman is a nurse*’.⁸ Nightingales daden en theorieën waren zeer populair in Nederland: haar *Notes on Nursing* (1859) werd in het Nederlands vertaald. Daarnaast werden haar daden groots beschreven in zuster Catharina Vernèdes (1875-1957) *Geschiedenis der ziekenverpleging* (1927).⁹ Dat werk – dat achteraf fouten bleek te bevatten – werd decennia lang als belangrijkste werk in de verpleegkundige geschiedenis beschouwd.¹⁰ Vernèdè beschrijft de professionalisering, in haar woorden de ‘hervorming’ in het laatste hoofdstuk. Daar roemt ze voornamelijk vrouwen als Jeltje de Bosch Kemper (1863-1916), Anna Reynvaan (1844-1920) en arts Jacob van Deventer (1848-1916) die volgens haar de basis legden voor de professionele ziekenverpleging in Nederland.¹¹ Verplegers spelen in dit hoofdstuk geen rol, zelfs de *Nederlandsche Verplegers Vakvereeniging* (NVV), opgericht in 1906, wordt niet genoemd. Waar zijn de verplegers gebleven?

PROBLEEMSTELLING EN DEELVRAGEN

Dit onderzoek zal zich bezighouden met de vraag ‘Wat is de plaats van de verpleger en mannelijke verpleegkundige in de Nederlandse geschiedschrijving?’. Deze probleemstelling zal worden onderzocht doormiddel van twee deelvragen: ‘In hoeverre zijn de verpleger en mannelijke verpleegkundige aanwezig in de Nederlandse geschiedenis en historiografie?’ en ‘Op welke manier werden verplegers en mannelijke verpleegkundigen vertegenwoordigd in het *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* in de periode 1890-1971?’.

⁷ Evans, ‘Men nurses’, 323.

⁸ Florence Nightingale, *Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not* (Herdruk van oorspronkelijke versie uit 1859, Cambridge 2010) v.

⁹ Nanny Wiegman, ‘Zusters in smetteloos wit: een blanco bladzijde in de Nederlandse geschiedschrijving?’, *Gewina* 16 (1993) 63–79, aldaar 72.

¹⁰ Ibidem, 63.

¹¹ Catharina Helena Vernède, *Geschiedenis der Ziekenverpleging* (Haarlem 1927) XXXI.

RELEVANTIE

Tijdens de COVID-19 pandemie zijn verpleegkundigen belangrijker dan ooit. Aan het begin van de pandemie werd er voor ze geapplaudiseerd en werden ze overladen met cadeaus en lekkernijen. Dit beeld is niet te zien in de Nederlandse geschiedenis. De geschiedenis is geschreven vanuit het perspectief van de ‘grote’ artsen. Niemand herinnert zich de verplegenden en verpleegkundigen die de patiënten verpleegden. In Nederland is het vakgebied van de verpleegkundige geschiedenis in vergelijking met landen als Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Canada beperkt. In de Angelsaksische landen was er van meet af meer interesse voor de discipline.¹² Inmiddels is de verpleegkundige geschiedenis in Nederland bezig aan een inhaalslag. Het vakgebied wordt zichtbaarder en belangrijker. Zo is begin 2020 het online museum en kenniscentrum voor de geschiedenis van de verpleegkunde en verzorging, het ‘Florence Nightingale Instituut’ (FNI.nl), samengegaan met de beroepsvereniging Verpleegkundigen & Verzorgenden Nederland (V&VN) onder de naam ‘Historisch College FNI’. Dit laat zien dat de verpleegkundigen zelf inzien van het behoud van en onderzoek naar hun geschiedenis inzien.

Met dat de geschiedenis van de verpleegkundigen belangrijker en zichtbaarder wordt in de samenleving, is het belangrijk dat de geschiedenis van de verpleegkunde een geschiedenis voor *iedere* verpleegkundige is. Ongeacht het geslacht. Volgens verpleegkundig-onderzoekster Joan Evans is het hebben van een inclusieve geschiedenis van de verpleegkunde van belang voor mannelijke verpleegkundigen. Zonder eigen geschiedenis zouden zij geen notie hebben van hun professionele achtergrond(s) (geschiedenis). Daarmee zou het denkbeeld dat mannelijke verpleegkundigen anomalieën zijn overeind blijven.¹³ Dat is vreemd omdat onderzoek heeft uitgewezen dat de meeste patiënten het liefst verpleegd willen worden door een verpleegkundige van hetzelfde geslacht.¹⁴ Er is dus zeker vraag naar mannelijke verpleegkundigen. Tot slot moet er

¹² Wiegman, ‘Zusters in smetteloos wit: een blanco bladzijde in de Nederlandse geschiedschrijving?’, 64.

¹³ Evans, ‘Men nurses’, 321.

¹⁴ Brent Robert MacWilliams, Bonnie Schmidt en Michael R. Bleich, ‘Men in nursing. Understanding the challenges men face working in this predominantly female profession.’, *AJN, American Journal of Nursing* 113 (2013) 38–44, aldaar 43.

worden stilgestaan bij het idee dat er anno 2021 geen sprake zou mogen zijn van een ‘mannen- of vrouwenberoep’. Het is over het algemeen bekend dat vrouwen en mannen gelijkwaardige prestaties leveren. De vraag of iemand een beroep leuk vindt zou centraal moeten staan, niet de vraag of het beroep wel ‘passend’ is bij iemands geslacht. Bovendien is *gender* en de daarmee opgelegde rollen willekeurig. Zoals prof. dr. Geertje Boschma e.a. stellen: “[g]ender itself does not make a man or woman fit for particular work. ‘The fit’ is human made, constructed and embedded in particular norms, values, beliefs, ways of talking and ways of acting.”¹⁵

HISTORIOGRAFIE

Zoals eerder vermeld is de Nederlandse verpleegkundige historiografie tot noch toe beperkt. In Nederland is er tot noch toe geen historisch werk verschenen die de aanwezigheid van de mannen in de verpleegkundige geschiedenis aan de kaak stelt. Er is wel het een en ander over ze verschenen, met name door toedoen van Boschma, historica verpleegkundige geschiedenis bij *the University of British Columbia* (Canada), Wietze Groen en dr. Cecile aan de Stegge, voormalig psychiatrisch verpleegkundige, historica en docente aan de Hogeschool Leiden. Deze academici zullen in het eerste hoofdstuk behandeld worden. Tot slot promoveerde dr. Koos Duivesteijn-Ockeloen in 2016 op zijn proefschrift over de taak, verantwoordelijkheid en identiteit van de verpleegkundige. Hoewel hij niet de man als hoofdthema heeft, bespreekt hij hen wel. Waar Aan de Stegge en Boschma zich met name concentreerden op de periode vóór 1950, concentreert Duivesteijn-Ockeloen zich juist op de periode daarna. Duivesteijn-Ockeloen gebruikt in die paragrafen het materiaal van twee ‘feministische’ historici, respectievelijk van Cora van der Kooij (1946-2018) en Truus Spijker. Daarmee is er risico op een *bias*. Het proefschrift van Duivesteijn-Ockeloen zal in het laatste gedeelte van het laatste hoofdstuk besproken worden.

Er bestaat tevens internationaal werk dat het gebrek aan mannen in de

¹⁵ Geertje Boschma, Olive Yonge en Lorraine Mychajlunow, ‘Gender and professional identity in psychiatric nursing practice in Alberta, Canada, 1930-75’, *Nursing Inquiry* 12 (2005) 243-255, aldaar 244.

verpleegkundige geschiedschrijving aan de kaak stelt, onder andere van de eerdergenoemde Evans. Zij stelt dat: *'the history of nursing is almost exclusively a history of women's accomplishments, despite the fact that men have worked as nurses since the profession's infancy'*.¹⁶ Deze laatste stelling zal in dit onderzoek aan de kaak worden gesteld voor de Nederlandse geschiedschrijving.

METHODE

Dit onderzoek is gedaan aan de hand van zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden. Het eerste hoofdstuk betreft een bronnenstudie van Nederlandse historische werken van de eerder genoemde auteurs. In dit hoofdstuk wordt de eerste deelvraag besproken. Ter introductie zal er eerst een algemene geschiedenis van de verpleegkunde worden verteld. Binnen dit eerste hoofdstuk is er gekeken naar de mate van aanwezigheid van de verplegers en mannelijke verpleegkundigen in de besproken publicaties. Op basis hiervan is er nagegaan in welke mate verplegers en mannelijke verpleegkundigen aanwezig zijn in de Nederlandse historiografie. Voor dit hoofdstuk is er met name gekeken naar werken van Boschma, Aan de Stegge en Groen. Tevens wordt het eerder genoemde werk van Vernède besproken.

In het tweede hoofdstuk is gebruik gemaakt van een kwantitatieve onderzoeksmethode in combinatie met een descriptieve onderzoeksmethode. Er is een dataset gemaakt van titels met mannelijke, vrouwelijke of onzijdige verpleegkundige functiebenamingen uit de titelregisters van de voorlopers van het tijdschrift *Verpleegkundige in praktijk en wetenschap*, respectievelijk *Maandblad voor Ziekenverpleging* (1890-1913) en *Tijdschrift voor de Ziekenverpleging* (1914-1989)¹⁷ uit de periode 1892-1971. Denk aan 'verpleger', 'verpleegster', 'broeder' of 'zuster'. Op deze manier wordt er een beeld gegeven van in hoeverre de man aanwezig was in het grootste en bekendste vakblad van verpleegkundigen. Dit hoofdstuk is opgedeeld in verschillende tijdvakken. De geschiedenis van de man in de verpleging en verpleegkunde wordt besproken aan de hand van de cijfers uit de dataset van de registers in combinatie met

¹⁶ Evans, 'Men nurses', 321.

¹⁷ Al deze versies worden in het derde hoofdstuk beschreven onder de afkorting 'TVZ'.

enkele artikelen uit het TVZ en bevindingen uit de stukken van Boschma, Aan de Stegge en Groen. In het tweede hoofdstuk zal er uitgebreid ingegaan worden op de werkwijze met betrekking tot de dataset.

TERMINOLOGIE

De eerste keer dat de term ‘verpleegkundige’ voorkwam in het titelregister van het TVZ was in 1924. Dat ging over de *IVe Vlaamsche Conferentie voor verpleegkunde en sociale geneeskunde*. Daar werd de term gebruikt om de professie aan te duiden. In 1954 werd het voor het eerst gebruikt in de TVZ om de *persoon* mee aan te duiden (zie *Figuur A*). Dit wordt gezien als het moment dat de verpleegkundigen zelf zich als zodanig noemden. Hierom zullen de termen ‘verpleger’, ‘verpleegster’ of ‘verplegende’ gebruikt worden voor degenen die werkzaam waren binnen de verpleging vóór 1 januari 1954. Voor degenen die na 1 januari 1954 werkzaam waren binnen de professie zal de term ‘verpleegkundige’ worden gebruikt. Hoewel de term ‘verpleegkundige’ pas op 8 juni 1977 per wet is vastgesteld, wordt het professionaliseringsstandpunt van de verpleegkundigen zelf als leidend beschouwd.¹⁸ In de geschiedenis van de professie is gebleken dat de verpleegkundigen, met name rond de jaren ’50 en ’60 van de vorige eeuw, zelf hun professie wisten te duiden.

¹⁸ ‘Wijziging van de Wet van 2 mei 1921, Stb. 702, tot wettelijke bescherming van het diploma voor ziekenverpleging’, *Staatsblad (Stb. 397)* (1977).

Hoofdstuk I: Verplegers en mannelijke verpleegkundigen in de Nederlandse geschiedenis en historiografie

Korte inleiding in de geschiedenis van de verpleegkunde

Voordat er dieper wordt ingegaan op de aanwezigheid van verplegers en mannelijke verpleegkundigen in de Nederlandse verpleegkundige geschiedenis, zal er een korte samenvatting van deze geschiedenis worden gegeven. Een toegankelijke, vollediger geschiedenis (met de focus op de opleiding/functiedifferentiatie) is te vinden via de website van het onderzoeksproject *RN2Blend*.¹⁹ De geschiedenis zal kort worden beschreven tot aan het begin van de in-service A- en B-opleidingen. Dit is essentieel om later de plaats van de mannen in de verpleegkundige geschiedenis te plaatsen.

Zoals aan het begin van de inleiding vermeld, bestaat de verpleging als ‘bezigheid’ of ‘liefdadigheid’ sinds jaar en dag. De verpleegkunde kent van oudsher verschillende vakgebieden. De bekendste disciplines zijn: de A-verpleegkunde (algemene/somatische verpleegkunde), B-verpleegkunde (psychiatrische verpleegkunde, vroeger ook wel ‘krankzinnigenverpleging’), wijkverpleegkunde en kraamverpleegkunde. Om het beknopt te houden wordt er gekozen om de nadruk te leggen op de A- en B-verpleegkunde. Dit waren twee gescheiden disciplines. Deze scheiding werd ‘officieel’ met de instelling van de *Wet van den 2den Mei 1921 tot Wettelijke Bescherming van het Diploma Ziekenverpleging*.²⁰ Dit wordt even verderop in dit hoofdstuk besproken.

De A-verpleegkunde kent haar ontstaansgeschiedenis met het ontstaan van de eerste Ziekenvereniging in Amsterdam ten gevolge van de samenwerking tussen het Witte Kruis (opgericht in 1875) en het Binnengasthuis in 1878.²¹ De B-verpleegkunde daarentegen kende haar ontstaansgeschiedenis in de zogenaamde ‘Dolhuyzen’ waar ‘krankzinnigen’ en ‘afwijkenden’ letterlijk werden weggestopt, ver weg van de samenleving. Het begin van de geschiedenis van de verpleegkundige professie in

¹⁹ Hugo Schalkwijk, ‘Tijddlijn functiedifferentiatie’, *RN2Blend* (2020) [<https://rn2blend.nl/nl/tijddlijn-functiedifferentiatie-o>]. Geraadpleegd 10-01-2021

²⁰ Ibidem. Zie: ‘De wet treedt in werking’

²¹ Cora Bakker-van der Kooij, ‘De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 96 (1983) 454-475, aldaar 459.

Nederland is volgens veel historici terug te voeren tot de ‘daadkrachtige’ samenwerking tussen Van Deventer en Reynvaan, die door Van Deventer was aangesteld tot adjunct-directrice van het Buitengasthuis in 1893.²² Dit had haar weerslag op de gehele verpleging. Reynvaan en Van Deventer wisten het Buitengasthuis (ziekenhuis voor ‘krankzinnigen’ en patiënten met besmettelijke ziekten) te hervormen. Dat was hard nodig omdat er zich allerlei schandalen voordeden in de ziekenhuizen, zoals het uitbuiten van patiënten door de ‘oppassers’ (voorgangers van verplegenden).²³ Tevens was een groot deel van het personeel afkomstig uit de gevangenis kolonie Veenhuizen.²⁴ De hervorming had succes. En als het Reynvaan en Van Deventer daar was gelukt, zou het in de rest van de ziekenhuizen ook wel lukken. Althans, dat was het idee. Talloze ziekenhuizen en ‘krankzinnigeninrichtingen’ hervormden zich naar het idee van het Buitengasthuis. Achteraf bleek deze professionalisering minder revolutionair dan gedacht, zo zou het eerste diploma ziekenverpleging pas in 1892 te Utrecht te zijn uitgegeven: negen jaar na de komst van Reynvaan in het Buitengasthuis.²⁵ Reynvaan en Van Deventer's werk lijkt dus niet een zo snelle revolutionaire ontwikkeling teeweeg te hebben gebracht als eerder gedacht.

Dat diploma was vóór 1921 niet uniform. Voor die tijd waren er talloze opleidingen en diploma's. Daar kwam verandering in met de komst van de wet van 1921. Daarmee kwam er een beschermde titel voor ‘verpleger’ en ‘verpleegster’, in combinatie met de bescherming van het diploma en het insigne. Tevens kwam er een uniform diploma die door de staat werd beschermd. De staat stelde minimumeisen vast waaraan de verplegenden aan moest voldoen alvorens zij aan het examen mochten deelnemen.²⁶ Verder stelde de staat een examencommissie samen (die deels bestond uit aangewezenen uit de (zieken)inrichting) die de examenleerlingen zou beoordelen.²⁷ Let op: het beroep was niet

²² Cecile Aan de Stegge, *Gekkenwerk: de ontwikkeling van het beroep psychiatrisch verpleegkundige in Nederland 1830 - 1980*. (Maastricht 2012) 35.

²³ Vernède, *Geschiedenis der Ziekenverpleging*, 363.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 37.

²⁶ ‘Wet van den 2den Mei 1921, tot Wettelijke Bescherming van het Diploma Ziekenverpleging’, *Staatsblad* (no. 702). zie art. 3.2

²⁷ Ibidem. Zie art. 4.1

beschermd.²⁸ Bovendien kwam er wettelijke scheiding tussen de A- en B-verpleegkunde.²⁹ Er kon een apart diploma voor beide disciplines worden behaald. Als aanvulling daarop konden er aantekeningen worden behaald voor onder andere wijk- en kraamverpleging.³⁰

Tussen de disciplines A- en B-verpleegkunde was er sinds het ontstaan van de professie spanning. Deze zou voortduren tot de ‘unificatie’ van de twee disciplines onder één diploma bij het einde van deze in-service opleidingen.³¹ De ‘krankzinnigenverpleging’ had een lager aanzien ten opzichte van de A-verpleegkunde. Er zou gesteld kunnen worden dat die discipline met dat probleem is ‘geboren’ doordat de ‘oppassers’ en ‘oppasseressen’ vóór de professionalisering van de B-verpleegkunde in het begin van relatief lage komaf waren.³² Deze ‘lage’ status zou decennialang het beroep van de psychiatrische verpleegkunde tekenen.

De mannen in de verpleegkundige geschiedenis

Zoals betoogd in de inleiding, verdween een groot deel van de mannen in de verpleging na de komst van Nightingale en haar theorieën over de verpleging als een ‘natuurlijke’ eigenschap van de vrouw die de mannen buitensloten. Dit betekende niet dat de mannen volledig verdwenen uit de verpleging. Ze bleven voornamelijk aanwezig binnen de B-verpleegkunde. Zij waren daar voornamelijk gewild omwille van hun fysieke kracht. Ze zouden uitermate geschikt zijn om de ‘moeilijke’ en ‘gewelddadige’ patiënten in bedwang te houden.³³ Gedurende de 20^e eeuw varieerde het percentage bevoegde mannelijke verplegenden en verpleegkundigen in de B-verpleegkunde tussen de 30%-40% van het

²⁸ Schalkwijk, ‘Tijdelijk functiedifferentiatie’. Zie: ‘De wet treedt in werking’

²⁹ ‘Wet tot Bescherming van het Diploma Ziekenverpleging’, 1.2. zie art. 1.2

³⁰ Schalkwijk, ‘Tijdelijk functiedifferentiatie’. Zie: ‘De wet treedt in werking’

³¹ Wietze Groen, ‘Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990’ (Stagescriptie (master verplegingswetenschappen) Utrecht 1992) 12; Cecile aan de Stegge en Harry Oosterhuis, ‘Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain: class, status and gender in the making of a profession’, *Social History* 43 (2018) 455-483, aldaar 480.

³² Aan de Stegge en Oosterhuis, ‘Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain’, 456.

³³ Geertje Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920* (Amsterdam 2003) 179.

totale aantal verplegenden en verpleegkundigen.³⁴ Als de leerlingen en de gediplomeerden samen worden genomen bedraagt dit percentage zelfs 40%-50%.³⁵ Binnen de algemene ziekenverpleging bedroeg dit percentage gedurende de 20^e eeuw op z'n hoogst 10% van het totale aantal verplegenden.³⁶

Gek genoeg vond de feministische ex-verpleegkundige en verpleegkundig-historica Bakker-van der Kooij het in 1983 niet nodig om de verplegers (net als de religieuze verplegenden) mee te nemen in haar analyse over de maatschappelijke positie van *verpleegsters* in de periode 1880-1940 onder de noemer dat ze een te klein aandeel zouden vormen.³⁷ Verplegers waren inderdaad (net als nu) in de minderheid. Daarentegen is te beargumenteren dat hun aandeel wel degelijk van belang was, met name in de B-verpleegkunde. Daarbovenop zouden de verplegers een interessant element toevoegen in haar analyse omdat de verplegers niet 'pasten' in het plaatje van het 'traditionele gezin' waarop de verhouding tussen verplegenden en artsen op was gebaseerd.³⁸ Daarbij noemde de feministische sociologe Truus Spijker haar in 1981 verschenen boek 'Mooi en beschaafd verplegen: een historische analyse van een *vrouwenberoep*'.³⁹ Hiermee zette zij de traditie van de marginalisatie van mannen voort zoals deze is begonnen door de 'grondleggers' van de verpleegkundige professie. De 'grondleggers' van de professie waren ervan overtuigd dat de verpleging een vrouwenberoep was.⁴⁰ Dit kan enerzijds worden verstaan als het resultaat van het 19^e -eeuwse ideaal van de 'institutionele ziekenhuisfamilie' waarbinnen de mannelijke arts (de vader) en de verpleegster (de moeder) samen met de patiënt (het

³⁴ Aan de Stegge en Oosterhuis, 'Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain', 464.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Bakker-van der Kooij, 'De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940', 455.

³⁸ Evans, 'Men nurses', 323.

³⁹ Truus Spijker, *Mooi en beschaafd verplegen: een historische analyse van een vrouwenberoep* (Lochem 1981).

⁴⁰ Aan de Stegge en Oosterhuis, 'Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain', 458.

kind) het gezin compleet maakten.⁴¹ De verpleger paste hier niet tussen.⁴² Anderzijds was de schaarste het resultaat van een ‘natuurlijk’ verloop van de arbeidsmarkt: mannen hadden gewoonweg meer kansen dan vrouwen. Voor vrouwen was de verpleging de enige kans op een betaalde baan – de meeste andere betaalde banen waren voor hen een lange tijd taboe.⁴³

De mannen in de verpleegkundige historiografie

De verplegers en de mannelijke verpleegkundigen zijn echter niet geheel afwezig in de verpleegkundige geschiedenis. De laatste decennia is de notie van dat de verpleegkunde een ‘vrouwelijk’ beroep is steeds meer ter discussie komen te staan.⁴⁴ De eerste die dit idee ter discussie stelde was de socioloog Robert Dingwall.⁴⁵ Later zijn er verscheidene publicaties verschenen van historici en onderzoekers die de mannen uitgebreid behandelden in hun publicaties. Vrijwel al die historici en onderzoekers specialiseren zich primair in de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde, onder hen de eerdergenoemde Aan de Stegge, Boschma en Groen. Zo zet Aan de Stegge in om de verpleegkunde aantrekkelijk te maken voor mannen.⁴⁶ De drie onderzoekers besteedden elk individuele aandacht aan de verplegers en mannelijke verpleegkundigen. Zo schreef Aan de Stegge een hoofdstuk in *Helpen en niet schaden* (2013) over psychiatrisch- en Rode Kruis verpleger Evert Meuleman (1862-1923) wiens krijgsgevangenschap gedurende de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) de aanleiding was van de Conventie van Genève in 1906.⁴⁷ Daarnaast wordt er in haar proefschrift, *Gekkenwerk* (2012), uitgebreid aandacht besteed aan mannen. Daarin zijn bovendien meerdere hoofdstukken te vinden over mannen

⁴¹ Evans, ‘Men nurses’, 323.

⁴² Ibidem.

⁴³ Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920*, 175.

⁴⁴ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 24.

⁴⁵ Ibidem, 25.

⁴⁶ Hogeschool Leiden, ‘Cecile aan de Stegge’

[<https://www.hsleiden.nl/vio/medewerkers/cecile-aan-de-stegge>]. Geraadpleegd op 17-01-2021

⁴⁷ Cecile Aan de Stegge, ‘De nieuwe Conventie van Genève (1906) en verpleger Evert Meuleman uit Zwolle’, in: *Helpen en niet schaden: Uit de geschiedenis van verpleegkunde en medische zorg*. Cahiers GdG - Geschiedenis van de Geneeskunde en Gezondheidszorg 1 (druk 1; Leuven 2013) 31-48.

in de verpleging en verpleegkunde.⁴⁸ Ook in haar in 2018 gepubliceerde artikel *Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain* (in samenwerking met historicus Harry Oosterhuis) waarin ze het ontstaan van de professionaliteitstheorieën door verpleegkundigen besprak spelen mannen een grote rol. Boschma besteed tevens uitgebreid aandacht aan verplegers en mannelijke verpleegkundigen in haar werk. Zo heeft ze in haar in proefschrift *The Rise of Mental Health Nursing* (2003)⁴⁹ een hoofdstuk gewijd aan de marginalisatie van verplegers gedurende het einde van de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw. Later verscheen het artikel *Gender and professional identity in psychiatric nursing practice* (2005) waarin ze de vorming van een professionele identiteit van verplegenden in Alberta (Canada) besprak. Tot slot besteedde Groen in zijn stagescriptie (1992) gedurende zijn master Verplegingswetenschappen uitgebreid aandacht aan de mannen in de verpleging en verpleegkunde.⁵⁰ Deze scriptie schreef hij op aanraden van Aan de Stegge, die destijds werkzaam was bij de vakgroep Verplegingswetenschap aan de Universiteit van Maastricht.⁵¹

De besproken auteurs specialiseren zich alle drie in de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde. Zoals eerder genoemd hadden de verplegers en mannelijke verpleegkundigen een aanzienlijk aandeel in die discipline. Dat deze auteurs uitgebreid aandacht aan verplegers en mannelijke verpleegkundigen besteedden is dus logisch te verklaren. Binnen de algemene verpleegkunde waren er aanzienlijk minder mannen. De vraag is echter of dat een gegronde reden is om de mannen niet te bespreken in de verpleegkundige geschiedenis. Zo is het algemeen bekend dat de geschiedenis is geschreven voor en door de adel en elite. Deze groep betrof echter een verwaarloosbaar aandeel in de geschiedenis. Deze is niet geschreven voor en over de ‘gewone mensen’. Dit is de afgelopen decennia steeds meer ter discussie gesteld. Het argument dat ze

⁴⁸ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*.

⁴⁹ Dit werk verscheen in 1997 als een proefschrift aan het *Center for the History of Nursing* aan de *University of Pennsylvania* (Philadelphia, VS)

⁵⁰ Groen, ‘Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990’.

⁵¹ Ibidem. Zie het voorwoord.

‘gewoonweg’ een te klein aantal bedroegen lijkt verwaarloosbaar. Er zouden dus vraagtekens gezet moeten worden bij de schaarste van de man in de geschiedenis van de A-verpleegkunde.

Hoofdstuk II: Mannelijke verplegenden en verpleegkundigen door de jaren heen

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar hoe vaak er over verplegers en mannelijke verpleegkundigen werd geschreven gedurende de geschiedenis. Specifiek wordt er gekeken naar het TVZ.⁵² Alvorens zal er ingegaan worden op de voorgeschiedenis van het blad. Hierna zal de werkwijze van dit deelonderzoek worden besproken. Daarna zal het kwantitatieve gedeelte worden geïntroduceerd waarbij de frequenties van mannelijke, vrouwelijke en onzijdige functiebenamingen in de periode 1892-1971 met elkaar worden vergeleken. Tot slot zal er in de tijdsperiodes 1900-1910, 1911-1924, 1925-1950, 1951-1971 de frequentie van functiebenamingen van verplegers en mannelijke verpleegkundigen worden toegelicht aan de hand van diens geschiedenis. Vóór 1900 komen de verplegers slechts twee maal voor in het register. Hierom wordt deze periode achterwege gelaten. Als beginpunt wordt 1903 aangehouden. Toen publiceerde de TVZ het artikel *De Verplegerskwestie* waarin verpleger J. Reijnders de discussie rondom mannen in de verpleging opende. Het eindpunt van dit deelonderzoek is het jaar 1971. In dat jaar werd de *Dag van de Verpleging* gewijd aan de mannelijke verpleegkundigen. In datzelfde jaar mochten zij voor het eerst een vrouwelijke patiënt wassen.⁵³ Hoewel dit het einde van de tijdlijn is, moet er niet vanuit worden gegaan dat de problemen voor de mannelijke verpleegkundigen hierna waren verdwenen. In tegendeel: zoals er in de inleiding werd betoog zijn er anno 2021 nog problemen omtrent de stigmatisering van de mannelijke verpleegkundigen.

⁵² Helaas waren de nummers van 1890 en 1891 niet beschikbaar.

⁵³ ‘1906 – De man in de verpleging’, *Canon Verpleegkunde* [<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/de-man-in-de-verpleging-1906/>]. Geraadpleegd 19 januari 2021

GESCHIEDENIS VAN HET TVZ EN DE NEDERLANDSCHE BOND VOOR ZIEKENVERPLEGING

Op 15 september 1890 werd het *Maandblad voor Ziekenverpleging* voor het eerst uitgegeven. Het *Maandblad* ontstond door toedoen van artsen en verpleegsters, onder hen Reynvaan, De Bosch Kemper en Van Deventer.⁵⁴ Het *Maandblad* was tot 1896 onafhankelijk. In dat jaar werd het ingelijfd bij de *Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging* (voortaan ‘de Bond’ genoemd).⁵⁵ De Bond werd in 1893 door dezelfde kopstukken als van het *Maandblad* opgericht.⁵⁶ Het primaire doel van de Bond was het creëren van uniformiteit in de opleiding van de verplegenden en het bevorderen van de ‘ziekenverpleging’.⁵⁷ Echter waren het niet de belangen van de verplegenden die behartigd werden. Het waren met name de artsen, directrices en hoofdverpleegsters⁵⁸ die met de scepter zwaaiden.⁵⁹ Pas in de jaren ’40 begon de invloed van de geneeskundigen te verzwakken binnen het TVZ en namen de verplegenden steeds meer de leiding.⁶⁰ Toen werd de TVZ een blad voor en door verplegenden (later verpleegkundigen).

De Bond was de grootste vakorganisatie van verplegenden. De twee tegenhangers, *Nosokómos* (1900) en de eerdergenoemde NVV waren in vergelijking met de Bond veel kleiner, zoals te zien in *Tabel I*.⁶¹ *Nosokómos*, ontstaan onder de naam *Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van de Belangen van Verpleegsters en Verplegers* en nu bekend onder de naam *NU’91*, werd opgericht uit onvrede voor de slechte leef- en werkomstandigheden van de verplegenden. De verplegenden moesten voor een jaarsalaris

⁵⁴ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 36.

⁵⁵ Nanny Wiegman, ‘Gij completeert zijn arbeid’: over de professionalisering van het verpleegkundig beroep (1880-1925)’, *Gewina* 19 (1996) 296–312, aldaar 302.

⁵⁶ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 36.

⁵⁷ Bakker-van der Kooij, ‘De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940’, 460.

⁵⁸ Er bestond geen functie van ‘hoofdverpleger’: zij waren van deze functie uitgesloten. Zie: Groen, ‘Op zoek naar identiteit’, 21

⁵⁹ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 247.

⁶⁰ ‘1890 – Maandblad voor Ziekenverpleging’, *Canon Verpleegkunde* [<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/maandblad-voor-ziekenverpleging/>].

⁶¹ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 1016.

van 100 gulden soms wel 15 uur per dag werken.⁶² Ter vergelijking: het gemiddelde arbeidsloon (van mannen) rond het jaar 1900 was 1000 gulden op jaarbasis.⁶³ Daarnaast ging het leven van verplegenden al helemaal niet over rozen: de verplegenden woonden ook in het ziekenhuis of de psychiatrische- of verpleeginstelling waar ze werkten. Ze moesten 24 uur per dag beschikbaar zijn en werkten regelmatig gebroken diensten. Maar zowel *Nosokómos* als de Bond deden volgens veel verplegers niet genoeg om hun belangen te behartigen. Uit onvrede hiervoor werd de eerder genoemde NVV opgericht door 20 verplegers, waaronder Cornelis Drosterij (1875-1947).⁶⁴ Zowel *Nosokómos* als de NVV hadden een eigen vakblad.

<i>Tabel I: Aantal leden belangenorganisaties verplegenden</i>				
Naam belangenorganisaties	1901	1910	1916	1921
De Bond	?	1.605	3.082	4.236
<i>Nosokómos</i>	216	667	1.010	822
NVV	n.v.t.	289	349	413

VERPLEGERS EN MANNELIJKE VERPLEEGKUNDIGEN IN TVZ (1892-1971)

Werkwijze

Om te zien hoe vaak de verplegers en mannelijke verpleegkundigen werden behandeld in het TVZ, is er aan de hand van het titelregister van de jaargangen van 1892-1971 een grafiek gemaakt op basis van een Excel-dataset. De titels waarin functiebenamingen voor verplegenden werden gebruikt zijn gemarkeerd in de registers en overgenomen in Excel. Vervolgens is er onderscheid gemaakt in vrouwelijke, mannelijke of onzijdige functiebenamingen. Vrouwelijke functiebenamingen zijn woorden als ‘verpleegster’,

⁶² ‘1900 – *Nosokómos* opgericht’, *Canon Verpleegkunde* [<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/nosokomos-opgericht-1900/>]. Geraadpleegd 19 januari 2021

⁶³ Jan Muntendam, ‘Loon naar werken: enkele sociale aspecten van het werk van J.C. van Marken’ (Proefschrift Eindhoven 1971) 71.

⁶⁴ Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920*, 186-188.

‘zuster’, ‘diacones’, ‘directrice’⁶⁵ en mannelijke functiebenamingen zijn ‘broeder’ en ‘verpleger’. ‘Verplegenden’ of ‘verplegend personeel’ zijn daarentegen onzijdige functiebenamingen.⁶⁶ Verder is er onderscheid gemaakt in titels met zowel mannelijke als vrouwelijke functiebenamingen. Daarnaast is er onderscheid gemaakt in de functiebenaming ‘verpleegkundige’, dat tevens een onzijdige term is.

Zoals eerder genoemd kwam de ‘verpleegkunde’ voor het eerst voor in het TVZ in 1924. Verder is het nauwelijks gebruikt tot in de jaren ’60. Vanaf het midden van de jaren ’60 gingen verpleegkundigen zichzelf ‘verpleegkundigen’ noemen. Deze term legt de empathie op de (des)kundigheid en eigenheid van het beroep.⁶⁷ Het gaat in dit deelonderzoek echter niet om de professie maar om een of meer personen met de functiebenaming of organisatie expliciet voor die personen, zoals een diaconessenhuis. Om die reden is de term ‘verpleegkunde’ niet gemarkeerd, hetzelfde geldt voor ‘verpleging’ en ‘verpleegkundige professie’. Tot slot zijn ook titels waar organisaties, bijvoorbeeld diaconessenhuizen en rusthuizen voor oud-verplegenden, maar ook het internationale verpleegsterscongres. Termen kunnen ervoor zorgen dat een groep ‘erbij hoort’, maar ook dat er een groep wordt uitgesloten. De keuze in termen laat zien hoe een auteur denkt over een bepaald onderwerp. Bij een artikel over het ‘verpleegstersuniform’ of ‘ethiek voor verpleegsters’ is geen rekening gehouden met verplegers en is het aannemelijk dat de auteur niet van mening was dat verplegers er ook bij hoorden.

Opmerkingen vooraf

Voordat er verder wordt gegaan, zijn er enkele op- en aanmerkingen over de dataset die in dit deelhoofdstuk is gebruikt. Als eerst zijn de functiebenamingen in de titels binnen de titelregisters gemarkeerd, niet binnen de artikelen zelf. Ieder nummer van het TVZ telt honderden of zelfs duizenden pagina’s. Helaas was het voor dit onderzoek niet haalbaar om ieder artikel af te scannen voor die periode. Dit onderzoek kan wel een aanzet zijn voor

⁶⁵ Het was immers niet mogelijk om als verpleger een leidinggevende functie in te nemen tot in de jaren ’60-’70. Wel waren er geneesheer-directeuren, maar dat waren artsen.

⁶⁶ Bij alle termen is er rekening gehouden met alle mogelijke spellingsvarianten, bijvoorbeeld ‘diakones’ in plaats van ‘diacones’.

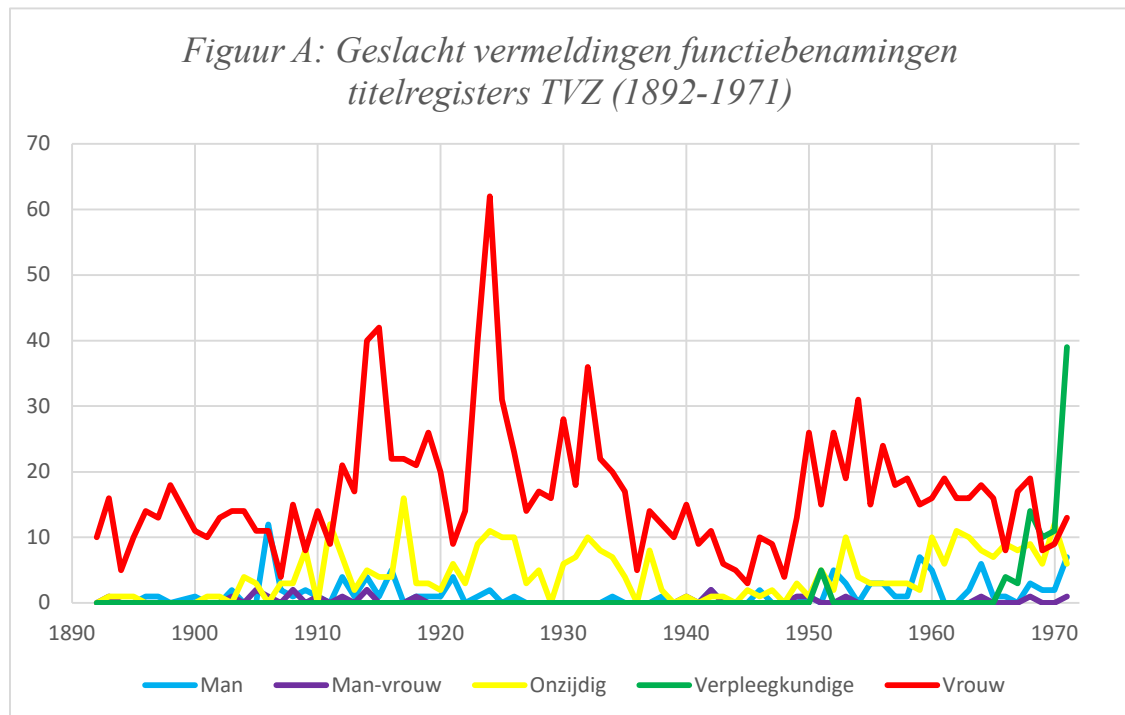
⁶⁷ Aan de Stegge en Oosterhuis, ‘Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain’, 474.

toekomstig onderzoek. Bovendien dekken de titels niet per se de inhoud. Zo zijn er artikelen die inhoudelijk spreken over de ‘verpleegsters’, maar ‘verplegenden’ of ‘verplegend personeel’ in de titel hebben. De cijfers zijn niet geheel betrouwbaar. Dit kwantitatieve deelonderzoek moet vooral worden gezien als een indicatie. Verder heeft niet iedere jaargang van het register dezelfde opzet. Zo worden er in de eerste jaren van het TVZ boekaankondigingen (boektitels bevatten soms functiebenamingen) afzonderlijk gegeven mét titel, maar enkele decennia later niet meer. Het zelfde geldt voor *in memoriams*. In de latere nummers staat wel op welke pagina’s *in memoriams* staan, maar de namen van de verplegenden en artsen staan er op een gegeven moment niet meer bij. Bij ‘examens’ of ‘verslagen’ van ziekenhuizen en instellingen (deze staan bij elkaar in één grote lijst onder elkaar in het register) is er geen markering gemaakt. Tot slot is er bij sommige vrouwen de titel ‘zr.’ (‘zuster’) of ‘mevr.’ (‘mevrouw’) gegeven. De laatste verwijst formeel niet naar verpleegsters, maar gezien ze in de TVZ stonden wordt er aangenomen dat ze dat wel waren. Van enkelen is bekend dat ze verpleegster waren, zoals Lientje de Bussy-Kruysse (1858-1937) die postuum geëerd wordt in 1937 onder de naam ‘Mevr. de Bussy-Kruysse’.⁶⁸ Mensen die met enkel initiaal en achternaam maar zonder titel zijn vermeld, zijn niet gemarkeerd. Van velen is de identiteit niet vast te stellen waardoor het niet duidelijk is welke rol diegene had.

Tot slot zijn er enige opmerkingen over TVZ zelf. Zoals eerder genoemd, stond het blad tot in de jaren '40 onder grote invloed van artsen. Bovendien waren er nog andere bonden en verenigingen naast de Bond. Hierdoor is niet te stellen dat het tijdschrift het standpunt van de verplegenden symboliseert. En wat er als verplegende invloed had binnen het tijdschrift in de onderzochte periode, was doorgaans vrouw. Het perspectief van de verplegers komt er dus niet of nauwelijks in voor.

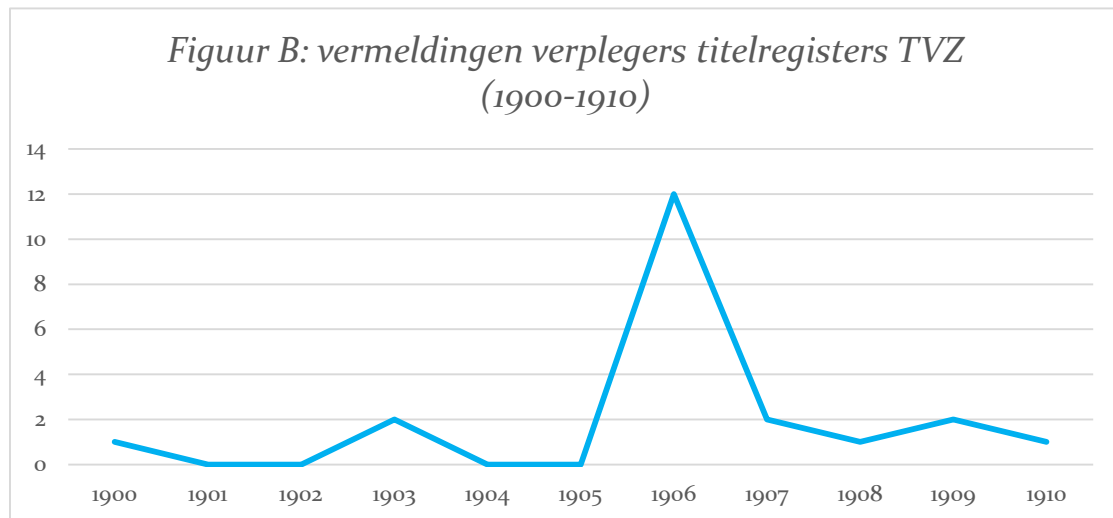
⁶⁸ ‘Lientje de Bussy-Kruysse (1858–1937)’, *Florence Nightingale Instituut* [<https://www.fni.nl/lientje-de-bussy-kruysse-1858-1937>]. Geraadpleegd op 19-01-2021

FUNCTIEBENAMINGEN IN HET TVZ (1892-1971)

Zoals te zien in bovenstaand *Figuur A*, zijn vrouwen aanzienlijk vaker genoemd dan mannen in de titelregisters van het TVZ. In vrijwel alle jaren voeren de vrouwelijke functiebenamingen de boventoon, maar dit verandert aan het einde van de grafiek. Na 1968 staan niet de vrouwelijke functiebenamingen centraal, maar de term ‘verpleegkundige’. Dit is het resultaat van de emancipatie van de verpleegkundigen waarin zij zich steeds bewuster werden van hun eigen positie en (wetenschappelijke) kunde. De onzijdige functiebenamingen, zoals ‘verplegenden’ staan vrijwel altijd in de middenmoot. Deze termen komen het vaakst voor bij rapporten van de Bond en overheden. Soms worden ‘verpleegsters’ en ‘verplegers’ in één titel genoemd. Verplegers worden gedurende de gehele grafiek weinig genoemd, met enkele uitzonderingen. Rond de periodes 1900-1910 en 1950-1970 is er sprake van ‘hogere golven’. Dit houdt in dat ze in die perioden relatief vaker werden genoemd. Om dit beter in beeld te krijgen wordt er per tijdvak ingegaan op de verplegers en mannelijke verpleegkundigen in het TVZ.

De verplegers staan op: (1900-1910)

De verplegerskwestie

In 1903 opent verpleger J. Reijnders de verplegersdiscussie met zijn artikel *De Verplegerskwestie* (1903). De onbereikbare huwelijksstaat⁶⁹, het slechte loon en de barre werkomstandigheden zouden volgens hem niet de redenen zijn waarom er zo weinig verplegers waren. Reijnders stelde dat de verplegers werden achtergesteld ten opzichte van de verpleegsters.⁷⁰ Als een meisje verpleegster werd, werd ze verheven door haar omgeving. Over jongens daarentegen werd dikwijls de volgende opmerking gemaakt: '*hij kon zeker ook niets meer [dan verplegen/oppassen] en is daarom maar oppasser geworden*'.⁷¹ Er werd aan hun roeping getwijfeld. De 'stem der naastenliefde' zou niet kunnen klinken bij verplegers.⁷² Maar niet alleen de samenleving maakte het voor de verplegers moeilijk: ook de ziekenhuizen en inrichtingen waar ze moesten worden opgeleid maakten het hen moeilijk. Zo was er dikwijls geen opleiding voor verplegers en werd de term 'verpleger' nooit gebruikt in de lesboeken.⁷³ Bovendien waren er 'zusterhuizen'

⁶⁹ Verplegenden mochten niet trouwen. Verplegers mochten dat op een zeker moment wel; hier wordt verderop in dit hoofdstuk op teruggekomen.

⁷⁰ J. Reijnders, 'De verplegerskwestie', *Maandblad voor Ziekenverpleging* 13 (1903) 75-77, aldaar 76.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

gesticht voor verpleegsters waar ze konden vertoeven in hun vrije tijd (voor zoverre dat ze dat hadden). Voor verplegers waren die er niet.⁷⁴ Tot slot was de rol van ‘directrice’ enkel voor verpleegsters weggelegd. Van een rol als ‘directeur’ was gewoonweg geen sprake omdat verplegers toen waren uitgesloten van leidinggevende posities.

De oprichting van de *Nederlandsche Verplegers Vakvereniging* (NVV)

In 1903 lijkt Reijnders’ betoog weinig effect te hebben. Hij kreeg er slechts één reactie op. In dat jaar worden de verplegers slechts twee maal genoemd in het titelregister. Het leek stil te blijven, maar in 1906 komt de NVV als donderslag bij heldere hemel. Geïnspireerd door Reijnders, richtten twintig verplegers, inclusief Drosterij, de vakvereniging voor verplegers op. Een van hun voornaamste doelen was het ‘terugwinnen’ van de verpleging van mannelijke patiënten.⁷⁵ In eerste instantie mochten verplegers mannen verplegen, maar dat werd naarmate de professie werd gefeminiseerd minder.

Zoals eerder genoemd was het gros van de verplegers werkzaam in de psychiatrie. Aldaar waren ze primair ‘gewild’ omwille hun fysieke kracht. Tot aan het einde van de 19^e eeuw werd er gesproken van ‘oppassers’ en ‘oppasseressen’, daarna pas van ‘verplegers’ en ‘verpleegsters’.⁷⁶ In *dolhuysen* lag tot aan het einde van de 19^e eeuw de nadruk op het ‘wegstoppen’ van de patiënten en niet op het ‘beter maken’. Na verloop van tijd werden psychiatrische aandoeningen als ziekten gezien en begonnen ‘krankzinnigengestichten’ zich te ontwikkelen naar het voorbeeld van ziekenhuizen.⁷⁷ De bed- en badverpleging werd geïntroduceerd en daarmee werd de verpleging minder fysiek.⁷⁸ Naarmate de manier van behandelen veranderde, werd het steeds vaker gerechtvaardigd geacht dat verpleegsters

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920*, 188.

⁷⁶ Groen, ‘Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990’, 4.

⁷⁷ Ibidem, 6.

⁷⁸ Ibidem.

mannen verpleegden.⁷⁹ Verplegers zouden zich volgens de publieke opinie van die tijd schuldig maken aan ontucht met patiënten omdat ze hun seksuele driften niet op zouden kunnen houden. Verpleegsters daarentegen werden gezien als kuise engelen.⁸⁰ De NVV wilde dat grondgebied terugwinnen van de verpleegsters. Dit leidde dikwijls tot spanning tussen verpleegsters en verplegers. Enkele leden van de NVV stelden dat het verplegen van mannen door verpleegsters ‘onzedelijke gevoelens’ kon opwekken bij de patiënten en bij de verpleegsters zelf. Het werd zelfs vergeleken met prostitutie en ‘verpleegsters moesten daarvan behoeden worden’.⁸¹ Dit standpunt werd echter snel teruggetrokken omdat de NVV al snel doorhad dat dit tegen hen gebruikt zou worden. De NVV was niet bepaald geliefd. Een jaar na oprichting van de vereniging richtten ze zelf een eigen vakblad op, waardoor de representatie (die al ondermaats was) van verplegers nóg minder werd in het TVZ.

Nadat de verplegers in 1906 twaalf maal werden genoemd (dit was ook de grootste piek in de periode 1892-1971) werden de verplegers slechts vijf maal genoemd in de vijf opvolgende jaren. In 1908 stelde Willem Marius Lankhorst (1883-1953) de gebrekkige opleiding van de verplegers ter discussie. Zo zouden zij niet dezelfde handelingen mogen verrichten als leerling-verpleegsters en mochten verplegers alleen toekijken.⁸² Dit gold voornamelijk voor de algemene verpleging. Tot slot kwam in deze periode de vraag naar een rusthuis voor broeders naar voren.

Wat niet voortkomt uit de titels, is dat *Nosokómos* en de NVV in 1907 een verzoek richtten aan de Minister van *Binnenlandsche Zaken* (hier viel destijds de Volksgezondheid en Armenzorg⁸³ onder) om een door de staat beschermd diploma tot stand te brengen.⁸⁴ De verenigingen waren erover onthutst dat er ‘pseudoverplegenden’ waren die zich

⁷⁹ Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920*, 179.

⁸⁰ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 281.

⁸¹ Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920*, 189.

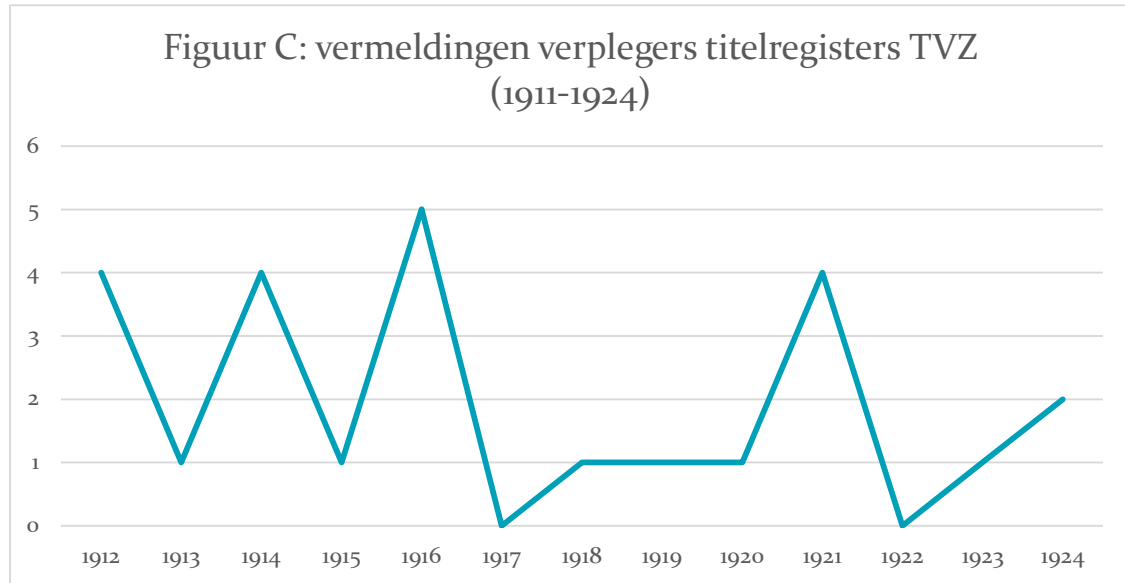
⁸² Willem Marius Lankhorst, ‘Over de opleiding der verplegers’, *Maandblad voor Ziekenverpleging* 18 (1908) 79–83, aldaar 80.

⁸³ In die periode vielen de ‘krankzinnigengestichten’ onder de armenzorg.

⁸⁴ Aan de Stegge, *Gekkenwerk*, 310.

onrechtmatig – zonder diploma en insigne – voordeden als verplegenden.⁸⁵ Het werd echter niet verzwegen in het TVZ: de Bond benoemde het verzoek van haar tegenhangers in een rapport aangaande staatsbemoeïing in de ziekenverpleging in 1915.⁸⁶

Op weg naar een beschermd diploma (1910-1921)

Hoewel het niet direct naar voren lijkt te komen, hebben verplegers wel degelijk een standpunt gehad rondom de vraag of er een beschermd diploma moest komen. De eerder genoemde Drosterij was secretaris van de *Vereeniging tot verkrijging van eene wettelijke regeling van opleiding en examens voor ziekenverpleegsters en verplegers*.⁸⁷ Bovendien had de NVV, zoals eerder genoemd, de Minister van Binnenlandse Zaken verzocht om een wettelijk beschermd diploma. De NVV was dus vóór staatsbemoeienis omtrent de ziekenverpleging. Niet iedereen was echter voor meer staatsinvloed in de verpleging. Het TVZ staat vol met de discussie omtrent het diploma. Zo was De Bosch Kemper (schrijvend onder de naam: 'J. B. D. K.') fel tegen, zij stelde onder meer dat de snel ontwikkelende

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Nederlandse Bond voor Ziekenverpleging, 'Rapport der Commissie voor het Onderzoek naar de Wenschelijkheid van Staatsbemoeïing in zake opleiding en examen van verplegenden', *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 2 (1915) 285–306.

⁸⁷ Cecile Aan de Stegge, 'Cornelis Drosterij (1875-1947)', *Canon Verpleegkunde* (2015) [<https://verpleegkundigerfgoed.nl/wp/wp-content/uploads/2019/02/Cornelis-Drosterij-SHVB-2015.pdf>]. Geraadpleegd op 20-1-2021

ziekenverpleging niet per wet vastgesteld kon worden en was ze tegen de invoering van een staatsuniform. Deze zou alleen voor soldaten zijn.⁸⁸

Ondanks de discussie werd er toch in 1921 de *Wet van den 2den Mei 1921 tot Wettelijke Bescherming van het Diploma Ziekenverpleging* ingevoerd. Deze ging in 1924 in werking. Hiermee werden de titels ‘verpleger’ en ‘verpleegster’, het insigne, en het diploma wettelijk beschermd. Dit gold zowel voor de A- als B-verpleging. Ze kregen echter wel een apart diploma en elk een eigen register waarin de gediplomeerde verplegenden werden geregistreerd.⁸⁹ Mannen en vrouwen stonden samen in hetzelfde register. Dat was in het Verenigd Koninkrijk niet zo: daar waren aparte registers voor mannen, vrouwen én psychiatrisch verplegenden.⁹⁰ De komst van de wet betekende niet direct verbetering voor de verplegers. De verplegers mochten lang niet hetzelfde werk doen als hun vrouwelijke collega’s. Dit betekende dat zij anders werden opgeleid in vergelijking met verpleegsters. Hoewel verplegers hetzelfde diploma behaalden, had hun diploma informeel een andere waarde dan die van de verpleegsters. Zij mochten immers veel minder handelingen verrichten. Wel was er rond 1910 een ontwikkeling waarbij er, met name bij Calvinistische instellingen, vraag kwam naar verplegers.⁹¹ Rond die periode kwam de arbeids-bezigheidstherapie op. Verplegers konden hierbij dienen als ‘opzichters’ binnen de werkplaatsen. Mannen werden gewild omwille hun ambachtskunde, niet omwille hun roeping. Ze werden naast ‘opzichter’ vrijwel alleen ingezet in de verpleging van agressieve mannelijke patiënten die seksueel wangedrag vertoonden.⁹²

In het titelregister is te zien dat verplegers veelal werden gevraagd in het leger. In deze periode werden er vier artikelen daarover geschreven. Verder was er speciale aandacht voor eerder genoemde Meuleman. Hij vierde in 1914 zijn 25 jarig ambtsjubileum en Dr. Jan Kuiper (1862-1938) schreef een artikel over hem in 1916. Tevens schreef een

⁸⁸ Jeltje De Bosch Kemper, ‘Is een staatsexamen in ziekenverpleging wenschelijk?’, *Maandblad voor Ziekenverpleging* 16 (1906) 274–276, aldaar 275–276.

⁸⁹ Aan de Stegge en Oosterhuis, ‘Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain’, 460.

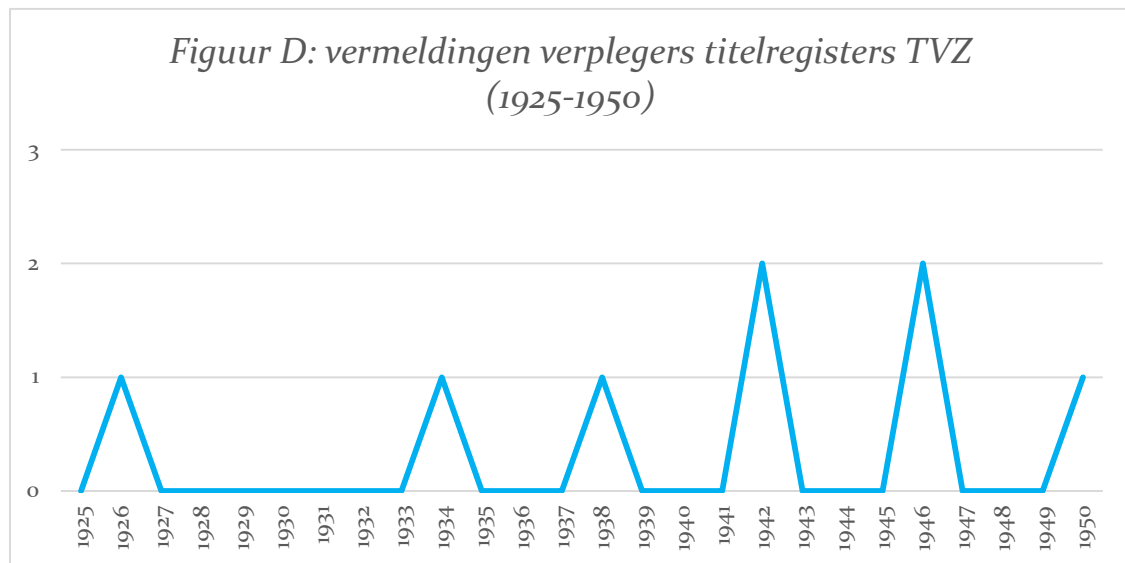
⁹⁰ Ibidem, 461.

⁹¹ Ibidem, 464.

⁹² Ibidem.

onbekende schrijver over een Amerikaanse arts die positief was over mannen in de ziekenverpleging. Verplegers zouden de praktijkwerkzaamheden van geneeskundigen kunnen overnemen. Artsen zouden na een lange studie geen zin meer hebben om met hun handen te werken. Tot slot onderschreef hij dat mannelijke patiënten beter gebaat zouden zijn bij verplegers.⁹³

Stilte voor de storm? (1925-1950)

Gedurende 25 jaar worden verplegers nauwelijks genoemd: slechts 8 keer. Dit is te zien in bovenstaand *Figuur D*. Na omstreeks het midden van de jaren '30 daalt het aantal titels met functiebenamingen gigantisch. Vooral tijdens en net na de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) is dit zeer laag. Wellicht had de redactie van het TVZ minder publicatiemogelijkheden. Zij waren immers gebonden aan de wetten van de *Kultuurkamer* die in 1942 werd geopend. In de oorlogsjaren waren er relatief weinig artikelen in het TVZ. Pas in de jaren '50 krabbelde dit aantal weer enigszins op. Er heerste na de oorlog een papiertekort en tijdschriften en kranten mochten hierdoor minder publiceren. Maar doordat Willem Drees zoveel waarde aan de verpleging schonk, gaf hij het TVZ toch de

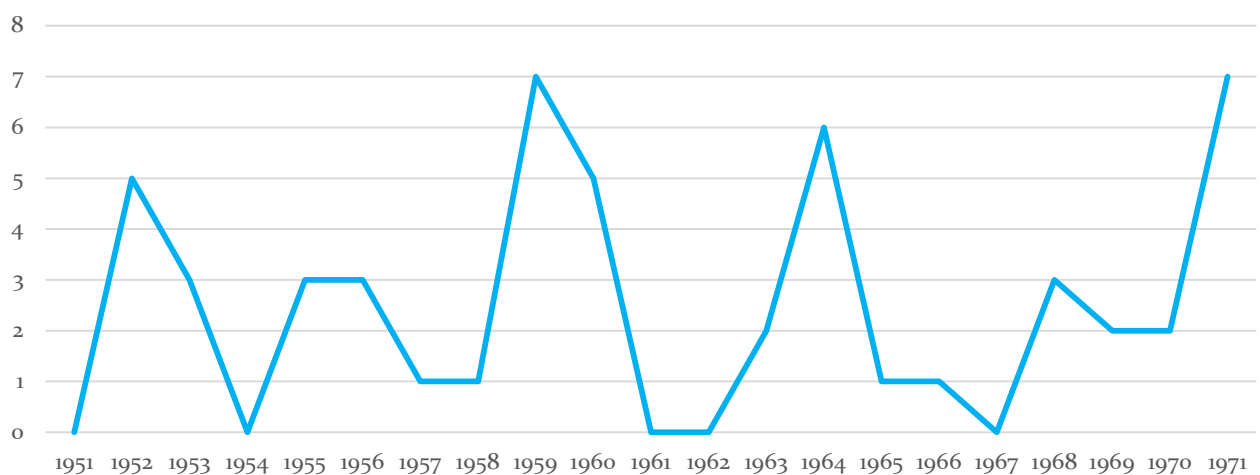
⁹³ Onbekend, 'Mannen in de ziekenverpleging', *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 26 (1916) 748-749.

gelegenheid om dikkere nummers te publiceren.⁹⁴

Wat opvalt aan de inhoud van de artikelen is dat de discussie omtrent het verplegersuniform opkomt. Vóór de jaren '50 was er nog geen standaard uniform voor verplegers.⁹⁵ Na die tijd pas kwam er pas een standaard wit uniform voor verplegers. Verplegen werd na de jaren '50 aantrekkelijker voor mannen, hier wordt later in deze scriptie op teruggekomen. Tevens wordt het vak 'verpleger-verbandmeester' vaker genoemd. Veel informatie is daarover niet te vinden in de historische werken.

De emancipatie van de verplegers, (1951-1971)

Figuur E: vermeldingen verplegers titelregisters TVZ (1951-1971)

Op weg naar een 'eigen' opleiding.

Zoals te zien in de bovenstaande grafiek, Figuur E, zijn de verplegers en mannelijke verpleegkundigen beter vertegenwoordigd dan in het vorige tijdvak. In de jaren '50 komt

⁹⁴ Cecile Aan de Stegge, 'Een uniform is onpersoonlijk - tenzij je er wat van maakt!', in: Catharina Th. Bakker, Kitty de Leeuw en Cecile Aan de Stegge ed., *Handen uit de mouwen: 150 jaar verpleegkundig uniform in Nederland* (Hilversum 2014) 87-105, aldaar 89.

⁹⁵ Kitty de Leeuw, 'Op afstand met de mode mee. Het verpleegkundig kostuum door de tijd heen.', in: Cecile Aan de Stegge, Catharina Th. Bakker en Kitty de Leeuw ed., *Handen uit de mouwen: 150 jaar verpleegkundig uniform in Nederland* (Amersfoort 2014) 107-133, aldaar 113, 121 & 129.

de opleiding van de verplegers ter discussie. De opleiding van verplegers was wezenlijk anders dan die van de verpleegsters. Zo waren verplegers vrijgesteld door de overheid van de verloskundige verpleging en een deel van de kinderverpleging.⁹⁶ Hier werd een schepje bovenop gedaan door de Voorlopige Verplegingsraad (VVR) in 1958. Deze raad had als functie om de problemen binnen de verpleegopleiding aan de kaak te stellen en vanuit daar advies uit te brengen over de hervorming van de opleiding. De VVR stelde in 1958 voor verpleegsters en verplegers een *apart* Rapport Basisdiploma samen.⁹⁷ Dit benadrukte de aparte positie van de verpleger. Wat wel relatief revolutionair was, is dat de VVR wél kwam met een advies over een zogenaamde ‘Cursus Eerste Hulp bij Bevallingen’ (EHBB) voor verplegers.⁹⁸ Dit betekende niet direct dat mannen werden toegelaten op de verloskundigen afdeling. De EHBB-cursus werd nodig geacht vanwege het werk op de ambulance, dat destijds als een mannelijk vakgebied werd gezien.⁹⁹ Verder kwam het toekomstperspectief van de verpleger ter sprake in het TVZ. Naast de ambulance werd het werk op de laboratoria, dermatologie- en revalidatie-afdelingen voor mannen gepromoot. Bovendien waren de verplegers gewild bij werkzaamheden met betrekking tot medische apparatuur.¹⁰⁰

Er is in deze periode sprake van een paradox. Hoewel er in de jaren '50 voor verplegers en mannelijke verpleegkundigen meer mogelijkheden kwamen op het gebied van leidinggevende posities, had de man nog steeds een laag aanzien in de verpleging.¹⁰¹ De hogere kansen op leidinggevende functies gold ironisch genoeg alleen voor de A-verpleegkunde, waar de minste mannen werkten. In de B-verpleegkunde duurde dat tot na de jaren '70.¹⁰² In de jaren '50 was er veelal vraag naar ‘nette jonge meisjes’ in de

⁹⁶ Jacobus Duivesteijn-Ockeloen, ‘Op zoek naar de ‘totale mens’: taak, verantwoordelijkheid en identiteit van de verpleegkunde in Nederland 1955-1988’ (Proefschrift Maastricht 2016) 44.

⁹⁷ Ibidem, 43.

⁹⁸ Ibidem, 44.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Groen, ‘Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990’, 18 & 21.

¹⁰² Ibidem, 34.

verpleging.¹⁰³ Deze ‘nette jonge meisjes’ kwamen echter niet naar de verpleging omdat zij in die periode meer kansen hadden op de arbeidsmarkt.¹⁰⁴ De verpleging was niet meer de enige mogelijkheid voor de vrouw. Het wegblijven van de ‘nette jonge meisjes’ gaf meer kansen voor de verplegers om zich te ontwikkelen. Verplegers hadden sowieso meer ontwikkelingskansen omdat ze over het algemeen veel langer werkzaam waren in de verpleging. In tegenstelling tot verpleegsters mochten verplegers trouwen en een gezin hebben.¹⁰⁵ Voor een verpleegster betekende het huwelijk ‘einde oefening’.

Als ‘kers op de taart’ kwam er in december 1959 een verplegersschool in Haarlem.¹⁰⁶ Hoewel het niet vooruitstrevend lijkt omdat er enkel mannen werden toegelaten, was het een hele vooruitgang voor mannelijke aspirant-verpleegkundigen. Dit betekende dat er speciaal voor hen een opleiding werd ingericht. Bovendien konden zij deze volgen zonder enige beperkingen. Er zaten soms zo weinig mannelijke leerlingen in de reguliere opleidingsziekenhuizen dat er soms zelfs aparte huisvesting moest worden geregeld buiten het ziekenhuis.¹⁰⁷

¹⁰³ Ibidem, 17.

¹⁰⁴ Ibidem, 15.

¹⁰⁵ Ibidem, 23.

¹⁰⁶ Duivesteijn-Ockeloen, ‘Op zoek naar de ‘totale mens’’, 46.

¹⁰⁷ Ibidem, 44.

Afbeelding i: Verpleger in jaren '60 uniform¹⁰⁸

Op weg naar de 'Dag van de verpleging' voor de mannen in de verpleegkunde

Er kwam duidelijk meer aandacht voor mannelijke verpleegkundigen. In 1959 werden er twee nummers geweid aan mannelijke verpleegkundigen in het TVZ.¹⁰⁹ Er was sprake van

¹⁰⁸ de Leeuw, 'Op afstand met de mode mee. Het verpleegkundig kostuum door de tijd heen.', 121.

¹⁰⁹ Groen, 'Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990', 20.

een heuse emancipatie van de man in de verpleegkunde. Gedurende de jaren '60 gebeurde er veel. Zo kwam het uniform van de mannelijke verpleegkundigen opnieuw ter discussie. Deze kwam er ook, deze is te zien in Afbeelding i. Bovendien vervaagde geleidelijk de grens tussen de mannelijke en vrouwelijke afdelingen in de psychiatrie.¹¹⁰ Het motto aldaar was dat de beste behandeling voor de patiënten bereikt kon worden door de samenleving na te bootsen. De nadruk kwam te liggen op de re-integratie in de samenleving. Dit betekende niet direct dat mannen patiëntencontact hadden met vrouwen: het duurde tot 1971 voordat een mannelijke verpleegkundige voor het eerst een vrouwelijke patiënt mocht wassen.¹¹¹

Het jaar 1971 was een belangrijk jaar voor de mannelijke verpleegkundigen. De jaarlijkse dag van de verpleging werd aan hen gewijd. In vergelijking met hoe de verplegers er een eeuw eerder voor stonden, hebben de mannelijke verpleegkundigen succes geboekt. Maar het is een relatief kleine overwinning. Hoewel dit het einde van de tijdlijn is, moet het jaar 1971 niet worden gezien als het einde van het probleem. Zoals te lezen was in de inleiding, is er 50 jaar na dato nog een lange weg te gaan.

¹¹⁰ Ibidem, 36.

¹¹¹ '1906 – De man in de verpleging'.

Conclusie

In dit onderzoek is er gekeken naar de plaats van de verpleger en de mannelijke verpleegkundige in de Nederlandse geschiedenis en geschiedschrijving. De verpleger wordt wel vertegenwoordigd in de geschiedschrijving. Maar er zijn slechts enkele individuen die er uitgebreid aandacht aan besteden: vooral Aan de Stegge, Groen en Boschma. Deze drie auteurs specialiseren zich in de psychiatrische verpleegkunde, waar de man relatief beter vertegenwoordigd was dan bij de algemene verpleegkunde. Het is daardoor evident dat zij zich meer bezighouden met verplegers en mannelijke verpleegkundigen.

Verder is gebleken dat de verplegers en mannelijke verpleegkundigen duidelijk ondervertegenwoordigd zijn in vergelijking met de verpleegsters en vrouwelijke verpleegkundigen in de TVZ. Verplegers en mannelijke verpleegkundigen worden aanzienlijk minder genoemd. Zij werden wel relatief vaker besproken rondom belangrijke gebeurtenissen, zoals de oprichting van de NVV in 1906 en de komst van de verplegersopleiding- en uniform rond de jaren '50 en '60. Tot slot hadden de mannelijke verpleegkundigen in 1971 een centrale rol omdat de Dag van de Verpleging aan hen werd gewijd. Concluderend heeft de verpleger en mannelijke verpleegkundige over het algemeen een kleine plaats in de Nederlandse verpleegkundige geschiedenis en geschiedschrijving.

Bibliografie

‘1890 – Maandblad voor Ziekenverpleging’, *Canon Verpleegkunde*

[<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/maandblad-voor-ziekenverpleging/>].

‘1900 – Nosokómos opgericht’, *Canon Verpleegkunde*

[<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/nosokomos-opgericht-1900/>].

‘1906 – De man in de verpleging’, *Canon Verpleegkunde*

[<https://www.canonverpleegkunde.nl/canon/de-man-in-de-verpleging-1906/>].

Aan de Stegge, Cecile, ‘Cornelis Drosterij (1875-1947)’, *Canon Verpleegkunde* (2015)

[<https://verpleegkundigerfgoed.nl/wp/wp-content/uploads/2019/02/Cornelis-Drosterij-SHVB-2015.pdf>].

———, ‘De nieuwe Conventie van Genève (1906) en verpleger Evert Meuleman uit Zwolle’, in: *Helpen en niet schaden: Uit de geschiedenis van verpleegkunde en medische zorg*. Cahiers GdG - Geschiedenis van de Geneeskunde en Gezondheidszorg 1 (druk 1; Leuven 2013) 31–48.

———, ‘Een uniform is onpersoonlijk - tenzij je er wat van maakt!’, in: Catharina Th. Bakker, Kitty de Leeuw en Cecile Aan de Stegge ed., *Handen uit de mouwen: 150 jaar verpleegkundig uniform in Nederland* (Hilversum 2014) 87–105.

———, *Gekkenwerk: de ontwikkeling van het beroep psychiatrisch verpleegkundige in Nederland 1830 - 1980*. (Maastricht 2012).

Aan de Stegge, Cecile, en Harry Oosterhuis, ‘Psychiatric nursing in the Netherlands and Great Britain: class, status and gender in the making of a profession’, *Social History* 43 (2018) 455–483.

Bakker-van der Kooij, Cora, ‘De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 96 (1983) 454–475.

Boschma, Geertje, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890-1920* (Amsterdam 2003).

Boschma, Geertje, Olive Yonge, en Lorraine Mychajlunow, ‘Gender and professional identity in psychiatric nursing practice in Alberta, Canada, 1930-75’, *Nursing Inquiry* 12 (2005) 243–255.

De Bosch Kemper, Jeltje, ‘Is een staatsexamen in ziekenverpleging wenschelijk?’, *Maandblad voor Ziekenverpleging* 16 (1906) 274–276.

Duivesteijn-Ockeloen, Jacobus, ‘Op zoek naar de ‘totale mens’: taak, verantwoordelijkheid en identiteit van de verpleegkunde in Nederland 1955-1988’ (Proefschrift Maastricht 2016).

Evans, Joan, ‘Men nurses: a historical and feminist perspective’, *Journal of Advanced Nursing* 47 (2004) 321–328.

Groen, Wietze, 'Op zoek naar identiteit. De positie van mannelijke en vrouwelijke verpleegkundigen in Nederland, in relatie tot een veranderende beroepsinhoud, 1950-1990' (Stagescriptie (master verplegingswetenschappen) Utrecht 1992).

van der Heijden, Marianne, en Monique van Dijk, 'Verhalen van mannelijke collega's', *TVZ - Verpleegkunde in praktijk en wetenschap* 130 (2020) 29–31.

Hogeschool Leiden, 'Cecile aan de Stegge' [<https://www.hsleiden.nl/vio/medewerkers/cecile-aan-de-stegge>].

Lankhorst, Willem Marius, 'Over de opleiding der verplegers', *Maandblad voor Ziekenverpleging* 18 (1908) 79–83.

de Leeuw, Kitty, 'Op afstand met de mode mee. Het verpleegkundig kostuum door de tijd heen.', in: Cecile Aan de Stegge, Catharina Th. Bakker en Kitty de Leeuw ed., *Handen uit de mouwen: 150 jaar verpleegkundig uniform in Nederland* (Amersfoort 2014) 107–133.

'Lientje de Bussy-Kruysse (1858–1937)', *Florence Nightingale Instituut* [<https://www.fni.nl/lientje-de-bussy-kruysse-1858-1937>].

MacWilliams, Brent Robert, Bonnie Schmidt, en Michael R. Bleich, 'Men in nursing. Understanding the challenges men face working in this predominantly female profession.', *AJN, American Journal of Nursing* 113 (2013) 38–44.

Muntendam, Jan, 'Loon naar werken: enkele sociale aspecten van het werk van J.C. van Marken' (Proefschrift Eindhoven 1971).

Nederlandse Bond voor Ziekenverpleging, 'Rapport der Commissie voor het Onderzoek naar de Wenschelijkheid van Staatsbemoeiing in zake opleiding en examen van verplegenden', *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 2 (1915) 285–306.

Nightingale, Florence, *Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not* (Herdruk van oorspronkelijke versie uit 1859; Cambridge 2010).

Onbekend, 'Mannen in de ziekenverpleging', *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 26 (1916) 748–749.

Reijnders, J., 'De verplegerskwestie', *Maandblad voor Ziekenverpleging* 13 (1903) 75–77.

Schalkwijk, Hugo, 'Pionier statistiek', *TVZ - Verpleegkunde in praktijk en wetenschap* 130 (2020) 16–17.

———, 'Tijdljn functiedifferentiatie', *RN2Blend* (2020) [<https://rn2blend.nl/nl/tijdljn-functiedifferentiatie-0>].

Spijker, Truus, *Mooi en beschaafd verplegen: een historische analyse van een vrouwenberoep* (Lochem 1981).

Vernède, Catharina Helena, *Geschiedenis der Ziekenverpleging* (Haarlem 1927).

‘Wet van den 2den Mei 1921, tot Wettelijke Bescherming van het Diploma Ziekenverpleging’, *Staatsblad* (no. 702).

‘Wijziging van de Wet van 2 mei 1921, Stb. 702, tot wettelijke bescherming van het diploma voor ziekenverpleging’, *Staatsblad* (Stb. 397) (1977).

Wiegman, Nanny, ‘‘Gij completeert zijn arbeid’’: over de professionalisering van het verpleegkundig beroep (1880-1925)’, *Gewina* 19 (1996) 296–312.

———, ‘Zusters in smetteloos wit: een blanco bladzijde in de Nederlandse geschiedschrijving?’, *Gewina* 16 (1993) 63–79.

Informatie auteur

Tamara van den Heuvel (1999) studeert sinds 2018 geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. In 2019-2020 volgde ze met succes een verdiepingspakket in sociaaleconomische geschiedenis. Midden 2020 besloot ze haar passie voor de zorg (opgedaan tijdens bijbanen in de zorg) te willen combineren met de geschiedenis. In de periode oktober 2020-februari 2021 volgde ze een praktijkstage in de geschiedenis van de verpleegkunde bij de Hogeschool Utrecht. Na de stage volbracht ze de interdisciplinaire minor *Medical Humanities* aan de Universiteit Utrecht/Universitair Medisch Centrum Utrecht (UMCU).

